

Aude-Solveig Epstein et Marie Nioche (coord.), *Le droit économique, levier de la transition écologique?* Editions Bruylant, Bruxelles, 2022, 370 p.

Lucrarea de față reunește comunicările și intervențiile prezentate în cadrul colocviului cu același titlu desfășurat în zilele de 14 și 15 iunie 2021, la Paris, al cărui obiectiv declarat a fost acela de a aborda și releva raporturile dintre dreptul economic și dreptul mediului, nu numai în termeni de reconciliere, ci și în perspective sinergice. Și aceasta întrucât în mod evident astăzi toate ramurile dreptului economic – dreptul societăților, dreptul comerțului internațional, dreptul contractelor internaționale, reglementările financiare etc. – sunt solicitate a reacționa în vederea accelerării tranziției ecologice. Este vorba de un proces mai vechi, dar care cunoaște în prezent dimensiuni inedite și ritmuri noi. „Ecologizarea” dreptului economic european s-a desfășurat într-un context marcat de reculul tezelor neolibérale; dacă începând din anii 1970–1980 s-a manifestat cu putere ideea că era necesară protejarea funcționării întreprinderilor și a piețelor de intruziunile politicilor publice, după 2010 tendința s-a inversat, culminând cu ultimii ani în care „demondializarea” și sporirea rolului statului revin la ordinea zilei. Pe fundalul unei atari evoluții generale ambiția colocviului și a lucrărilor prezentate în cadrul său a fost aceea de a apropia cele două universuri care s-au ignorat mult timp, ce au început apoi să se apropie și care în prezent își accentuează tot mai mult interconexiunile. Dreptul mediului e văzut adesea precum un drept care intră în contradicție cu alte obiective, în special economice și cu alte drepturi, cu care adeseori e dificil de conciliat. Ideea fundamentală a volumului se concentrează astfel spre a oferi răspunsuri la întrebarea cheie: în ce măsură dreptul economic poate juca, și cum, rolul de levier al tranziției ecologice? La elaborarea lor participă prin intervenții consistente specialiști reputați veniți din orizonturi diferite. O atare multiplicitate a punctelor de vedere era, de altfel, indispensabilă și aceasta întrucât nu numai că se confruntă două câmpuri disciplinare, ci și deoarece fiecare dintre ele prezintă mai multe fațete și o transversalitate ce se bucură de *summa divisio* tradițională. Imperativele tranziției ecologice modifică și permeabilizează liniile de demarcație între discipline și marile categorii, cum sunt opozițiile dintre dreptul public și dreptul privat, între dreptul intern și dreptul internațional, dreptul substanțial și dreptul procedural, dreptul dur și dreptul suplu. Ele merg până la a pune în discuție opoziții binare profund ancorate în modul nostru de a gândi, în frunte cu raportul dintre om

și natură. Dreptul mediului e, prin excelență, un drept transversal, transnațional, transdisciplinar și transtemporal. Iată de ce o varietate de perspective se impun pentru a înțelege *a fortiori* sub unghiul rapoartelor complexe, ambivalente și potențial fructuoase pe care le întreține cu dreptul economic. Cu atari premise de abordare, lucrările reunite în volum sunt dispuse în cinci părți; primele patru corespund a tot atâtea paneluri de dezbateri organizate în cadrul colocviului, iar ultimul vizează tematica mesei rotunde, urmate de propunerile concludive.

Prima parte este formată astfel din contribuțiile cu o accentuată tentă istorică asupra a ceea ce am putea denumi „tranziția ecologică și dreptul economic”, punându-se în evidență actorii procesului și metodele sale. E trasată genealogic disocierea inițială între dreptul mediului și dreptul economic, apoi apropierea treptată dintre cele două discipline și intersecțiile și conexiunile rezultate și afirmate acum.

În continuare, partea a doua e consacrată „reintegrării marilor noțiuni ale dreptului economic în lumina mizelor de mediu”, și ne invită, înainte de toate, la o aducere la zi conceptuală amplă și diversă. Necesara protecție a mediului și urgența tranziției ecologice au venit să bulverseze cadrul de gândire tradițională în materie, categoriile și reprezentările aferente. Ele constrâng la a da dovadă de suplețe și inovare și pun în discuție ori, în orice caz, impun renovarea, în condițiile afirmării noilor mize, a marilor noțiuni ale dreptului economic, precum: proprietatea, societatea, conturile ori consumatorul. Dreptul mediului exercită în această privință un efect ce ar putea fi calificat ca „disruptiv” asupra celorlalte ramuri de drept în general, și cea a dreptului economic în special. Unul, așadar, adeseori destabilizat, dar în aceeași măsură reprezentând o sursă de creativitate și de înnoire.

Libertățile economice la proba mizelor de mediu constituie subiectul celei de a treia părți a lucrării, într-o abordare multisectorială și aplicată. Libertatea de întreprindere, contractele internaționale, protecția instituțiilor, dezvoltarea și acordurile de liber schimb au vocația să evolueze sub influența necesarei protecții a mediului și a obiectivului tranziției ecologice. Cea de-a patra și a cincea parte sunt, amândouă, consacrate „reînnoirii modelelor de reglementare” preconizate sub două aspecte diferite. Într-adevăr, cea de-a patra se interesează de „implicațiile actorilor privați în reglementarea de mediu”. Într-o lume globalizată, „postmodernă” în care statul și-a pierdut o parte din puterile sale tradiționale, moderne a devenit indispensabilă recurgerea la imaginație și la a inventa noi instrumente și promova metode inedite, adesea indirecte, de reglementare. Respectivul noi modele de reglementare de mediu implică tot mai mult intervenția actorilor privați, deopotrivă în elaborarea și punerea în aplicare a dreptului mediului, atât pe calea contenciosului privat, care va trebui să devină un nou levier de reglementare de mediu, în particular în cadrul obligațiilor de diligență cât și a celui judiciar. De altfel, această constatare a unei tot mai largi și mai importante prezențe a actorilor privați în stabilirea și desfășurarea cadrului normativ-instituțional de asigurare a protecției și gestionării mediului presupune și regândirea surselor de finanțare a demersurilor aferente. În fine, în prelungirea reflecției privind „renovarea modelelor de reglementare”, partea a

cincea a lucrării publice intervențiile din cadrul mesei rotunde consacrate aspectelor privitoare la regulatorii economici și financiari. Aceștia din urmă se referă la „integrarea tranziției ecologice în mandatul regulatorilor economici și financiari” și după invocarea misiunii unor atari structuri și a modului în care preocupările lor se articulează cu provocările tranziției ecologice, fiecare dintre ei au expus principalele instrumente de acțiune ale instituției sale în materie – și limitele lor –, precum și mizele care i se par în mod deosebit importante în reușita perspectivei tranziției.

Desigur, în privința tuturor problemelor abordate și a aspectelor evidențiate, lucrarea nu se mărginește la a releva manifestările concrete ale tendințelor perceptibile deja ori preconizate în dreptul pozitiv, ci încearcă să deceleze și prezinte cheile unei înțelegeri globale a fenomenului. Mai mult decât atât, într-un atare context, mai fiecare dintre autori pare preocupat să exploreze și, pe cât posibil, să identifice și expună un anumit număr de piste de reforme viitoare.

Concluziile cercetărilor întreprinse și analizelor publicate sunt tranșante și converg spre ideea-certitudine: dreptul economic e în mod incontestabil un levier al tranziției ecologice. Pledează în acest scop mai multe argumente, plecând de la constatarea că mizele de mediu sunt terenul unor întâlniri fructuoase între economie și drept, printre rezultatele cărora se află la loc de frunte principiul poluatorul-plătește. Avansând în analiză se impune a înțelege cum și în ce măsură indispensabila tranziție ecologică e purtătoare a multor bulversări paradigmatică ce se impun a fi cunoscute și tratate ca atare. Deosebit de interesante ni se par în acest context considerațiile profesorului Gilles J. Martin asupra noțiunii și semnificațiilor dreptului economic al mediului, apreciat ca drept al tranziției ecologice. În acest sens e considerată ca determinantă specificitatea obiectivului său, respectiv organizarea economiei, a rapoartelor economice și cu precădere a relațiilor de putere economică studiate în lumina mizelor de mediu. Chiar această particularitate, pe de o parte, e cea care conferă legitimitate dreptului economic al mediului. Dacă acceptăm ideea că gravele disfuncționalități ale sistemelor naturale își găsesc principalele cauze în modelul de funcționare și orientările dominante ale sistemului economic, atunci se poate deduce că în respectivul drept, care are ca obiect organizarea acestui sistem și încadrarea raporturilor pe care el dezvoltă, atenția trebuie îndreptată în acest sens. Devine de prisos a multiplica dispozitivele juridice exterioare vizând protejarea mediului fără a aduce atingere fundamentelor sistemului economic, și deci a dreptului care se referă la acestea. Pe de altă parte, protecția mediului, asigurarea stabilității climei, conservarea biodiversității ori a ceea ce se desemnează astăzi prin conceptul anglo-saxon de „One Health” presupun trecerea de la un model la altul ori cel puțin la o evoluție radicală a modelelor pe care deja le cunoaștem și se experimentează dominant. În acest context se invocă gândirea și teoria lui Nicholas Georgescu-Roegen cu privire la relevanța unei abordări a dreptului economic al mediului. Una din caracteristicile esențiale și permanente ale societăților umane e atașamentul lor la ceea ce se cheamă „instrumentele exosomatice”, exterioare corpului uman și care îl prelungesc. Acest atașament face specia umană singura

specie a cărei supraviețuire nu poate fi nici numai biologică, nici numai economică, ci în mod necesar „bioeconomică”. Această gândire foarte bogată în semnificații nu implică deloc așa-numitul „diktat al economiei” ci, dimpotrivă, insistă pe necesitatea de a organiza din punct de vedere juridic și instituțional economia, ținând cont de limitele planetare. Specialiștii în dreptul economic pot găsi în această perspectivă rezonanțe ale unei ecuații noi între drept, economie și mediu.

În fine, unul din multele merite ale lucrării de față rezidă în a confirma, prin concluziile sale, deopotrivă importante unei legături între ecologie și economic, precum și rolul pe care dreptul are vocația să-l joace pentru a însoți tranziția ecologică în curs. Dincolo de aceasta ne arată cum inversarea paradigmatică presupune revederea dreptului economic și în general ansamblul noțiunilor juridice pe care credem a le cunoaște. Rolul dezvoltărilor internaționale în legătură cu provocările climatice este acela de a permite perceperea axiomei că mediul e peste tot, are impact asupra economiei, a vieții sociale în general.

Vom încheia cu o exemplificare a avântului mizelor de mediu în fața celor ale dreptului economic în contenciosul judiciar francez. Astfel, într-o jurisprudență constituțională din Hexagon, din 31 ianuarie 2020, s-a admis că protecția mediului „patrimoniu comun al ființelor umane” e un obiectiv de valoare constituțională care, asociat obiectivului protecției sănătății, poate prevala asupra libertății comerțului într-un conflict între comercializarea pesticidelor interzise la nivel european și protecția mediului preconizate într-o perspectivă universalistă. La fel, Consiliul de Stat, în hotărârile sale pronunțate în cauza *Grande-Synthe* din 19 noiembrie 2020 și din 1 iulie 2021, precum și tribunalul administrativ din Paris în faimoasa „Affaire du siècle”, au marcat o conștientizare a importanței mizei climatice și a imperativității luptei contra inerției politice. Rămâne de văzut cum sistemul juridic va accepta și cristaliza reacția la sporirea impactului mizelor de mediu în dreptul economic. În acest mod se va adăuga o semnificativă dimensiune a dreptului tranziției ecologice.

Este vorba, așadar, de un volum dens în idei care abordează o problematică complexă, de acută actualitate și oferă concluzii, fie ele și de etapă, ale implicațiilor juridice generate de tranziția ecologică.

*drd. Mircea M. Duțu-Buzura**

* Școala Doctorală a Facultății de Drept a Universității din Craiova; mirceadb@yahoo.com